Prof. Sakari Melander
12.10.2022

Lisäselvitys eduskunnan lakivaliokunnalle hallituksen esitystä (HE) 147/2022 vp koskeneen asiantuntijakuulemisen 11.10.2022 johdosta

1.HE:n 147/2022 vp johdosta eduskunnan lakivaliokunnassa 11.10.2022 järjestetyssä asiantuntijakuulemisessa allekirjoittaneelta pyydettiin kirjallista lisäselvitystä esitystä koskevan asiantuntijakuulemisen jälkeisessä keskustelussa esiin nousseeseen itsekriminointisuojaa koskevaan kysymykseen. Pyydettynä lisäselvityksenä esitän kunnioittavasti seuraavan.

2. Keskustelussa tuotiin esille ehdotetulla ilmoittajansuojelulailla luotavan järjestelmän suhde itsekriminointisuojaan. Itsekriminointisuoja tarkoittaa, että kenelläkään ei ole velvollisuutta myötävaikuttaa oman syyllisyytensä selvittämiseen. Perustuslain oikeusturvaa koskevassa 21 §:ssä ei ole nimenomaista itsekriminointisuojaa koskevaa mainintaa, mutta suojan on vakiintuneesti katsottu sisältyvän säännöksessä turvatun oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeisiin (HE 309/1993 vp, s. 74/II sekä esim. PeVL 34/2012 vp, s. 3 ja PeVL 39/2014 vp, s. 4). Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännössä itsekriminointisuojan on perinteisesti katsottu kuuluvan Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6(1) artiklassa turvatun oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ydinalueelle (esim. *Saunders v. Yhdistynyt kuningaskunta*, tuomio 17.12.1996, 68 kohta).

Oikeudenkäymiskaaren (7/1734) todistelua koskevan 17 luvun uudistamisen yhteydessä (HE 46/2014 vp) lukuun lisättiin itsekriminointisuojaa koskevaa sääntelyä (L 732/2015). Ensinnäkin luvun 18 §:n mukaan jokaisella on oikeus kieltäytyä todistamasta siltä osin kuin todistaminen saattaisi hänet tai häneen 17 §:n 1 momentissa tarkoitetussa suhteessa olevan henkilön syytteen vaaraan tai myötävaikuttaisi hänen tai häneen mainitussa suhteessa olevan henkilön syyllisyyden selvittämiseen. Luvun 25 §:n 2 momentin mukaan tuomioistuin ei saa hyödyntää 18 §:ssä säädetyn vaitiolo-oikeuden vastaisesti hankittua todistetta. Hyödyntämiskielto koskee myös todistetta, joka on hankittu muussa menettelyssä kuin esitutkinnassa tai rikosasian oikeudenkäynnissä henkilöltä pakkokeinon käyttämisen uhalla tai muutoin vastoin hänen tahtoaan, jos hän oli tällöin epäiltynä tai vastaajana rikoksesta taikka esitutkinta tai oikeudenkäynti oli vireillä rikoksesta, josta häntä syytetään, ja jos todisteen hankkiminen rikosasiassa olisi ollut vastoin 18 §:ää. Jos kuitenkin henkilö on muussa menettelyssä kuin rikosasian käsittelyssä tai siihen rinnastuvassa menettelyssä antanut lakisääteisen velvollisuutensa täyttämisen yhteydessä totuudenvastaisen lausuman taikka väärän tai sisällöltään totuuden vastaisen asiakirjan taikka väärän tai väärennetyn esineen, sitä saadaan hyödyntää todisteena velvollisuuden vastaista menettelyä koskevassa rikosasiassa. Säännöksen 3 momentin mukaan muussa tapauksessa tuomioistuin saa hyödyntää myös lainvastaisesti hankittua todistetta, jollei hyödyntäminen vaaranna oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumista ottaen huomioon asian laatu, todisteen hankkimistapaan liittyvä oikeudenloukkauksen vakavuus, hankkimistavan merkitys todisteen luotettavuudelle, todisteen merkitys asian ratkaisemisen kannalta ja muut olosuhteet.

3. Itsekriminointisuoja on keskeisesti rikoksesta epäillyn oikeus, mutta se ulottaa tietyissä tilanteissa vaikutuksensa myös rikosprosessin ulkopuolelle. Tällöin kuitenkin pääsääntöisesti edellytetään, että rikosprosessin ulkopuolisella menettelyllä on riittävän kiinteä ajallinen yhteys

rikosprosessiin (samanaikaisuusvaatimus), mutta itsekriminointisuojaa voidaan tietyissä niin sanotuissa ennakollisen myötävaikuttamisen tilanteissa kuitenkin soveltaa ennen varsinaisen rikosprosessin käynnistymistä (ks. esim. Mikko Laapas, Itsekriminointisuoja verotusmenettelyssä (2022), s. 183). Lisäksi on huomattava, että ratkaisussa KKO 2014:67 on katsottu, että itsekriminointisuojasta voidaan johtaa kaikille kuuluva oikeus olla ilmiantamatta itseään rikoksesta. Ratkaisussa katsottiin, että asian kannalta ongelmallista tuolloisen tieliikennelain (267/1981) 59 §:n 3 momenttia) ei voitu soveltaa vaan henkilö tuli vapauttaa säännökseen liittyvästä rikosoikeudellisesta vastuusta.

4. Yleisesti on huomattava, että itsekriminointisuoja koskee tilanteita, joissa henkilö pakotetaan tai velvoitetaan aktiivisesti tuottamaan raskauttavia todisteita, kuten tunnustamaan, kertomaan todisteen sijaintipaikka tai johdattamaan todisteen luokse (HE 46/2014 vp, s. 58/II ja LaVM 19/2014 vp, s. 20/I). Itsekriminointisuoja ei sen sijaan koske tilanteita, joissa lainsäädännössä tai muuten henkilölle ei aseteta velvoitetta myötävaikuttaa tietyn asian selvittämistä tai ilmoittaa tiettyjä totuudenmukaisia tietoja itseään koskien. Eduskunnan lakivaliokunta on lisäksi katsonut, että itsekriminointisuojasäännös ei koske ennen esitutkinnan aloittamista tapahtuneessa alustavassa puhuttelussa vapaaehtoisesti annettuja raskauttavia lausuntoja tai poliisille vapaaehtoisesti luovutettua aineistoa (kuten kirjanpitoa), vaikka henkilölle ei olisi ilmoitettu esitutkintalain (805/2011) 7 luvun 10 §:n mukaisesti hänen oikeudestaan olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen (LaVM 19/2014 vp, s. 18/I). Oikeuskirjallisuudessa lakivaliokunnan kantaa on kuitenkin kritisoitu ja katsottu, että asiaa olisi tullut arvioida laajemmin suhteessa siihen, oliko henkilö alustavassa puhuttelussa ollut tietoinen oikeudestaan itsekriminointisuojaan (Pasi Pölönen – Antti Tapanila, Todistelu oikeudenkäynnissä (2015), s. 328–329 ja Mikko Vuorenpää, Valittuja kysymyksiä todistusoikeudesta (2020), s. 88). Oikeudenkäymiskaaren uudistamista koskeneessa hallituksen esityksessä sen sijaan katsottiin, että itsekriminointisuoja ei ulota vaikutustaan vapaaehtoisesti annettuihin lausumiin, mutta tällöin todisteen hyödynnettävyyttä on arvioitava suhteessa siihen, tiesikö henkilö oikeudestaan olla myötävaikuttamatta syyllisyytensä selvittämiseen (HE 46/2014 vp, s. 89).

5. Ehdotettu ilmoittajansuojelulain järjestelmä ei pohjaudu mallille, jossa ketään velvoitettaisiin ilmoittamaan EU:n oikeuden tai kansallisen oikeuden rikkomisia koskevia tietoja. Vaikka ilmoittaja olisi osallinen ilmoituksen kohteena olevaan lainvastaiseen toimintaan, hänelle ei 1. lakiehdotuksella aseteta velvoitetta asiaa koskevien tietojen ilmoittamiseen vaan ilmoittaminen perustuu vapaaehtoisuuteen ja ilmoittajan suojelu siihen, että 1. lakiehdotuksessa säädetyt edellytykset täyttyvät. Toinen asia on, että ilmoittajan tekemä ilmoitus voi johtaa asiaa koskevaan rikostutkintaan, jos tiedot ilmoitetaan esitutkintaviranomaiselle (ks. 1. lakiehdotuksen ilmoituksen paikkansa pitävyyden selvittämistä ja tiedonantoa toimenpiteistä koskeva 16 §, ilmoituksen käsittelyä toimivaltaisissa viranomaisissa koskeva 20 § ja salassa pidettävien tietojen antamista koskeva 33 §). Tällöin itsekriminoivien lausumien, jotka on annettu ilmoittajansuojelujärjestelmässä tai sen jälkeisissä mahdollisissa viranomaismenettelyissä, mahdollista hyödyntämiskieltoa arvioitaisiin edellä mainitun oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 25 luvun 2 momentin nojalla.

6. Edellä todetun perusteella ilmoittajansuojelulailla luotavaa kolmiportaista ilmoittamisjärjestelmää ei ole nähdäkseni pidettävä ongelmallisena itsekriminointisuojan kannalta, koska järjestelmällä ei luoda kenellekään velvollisuutta ilmoittaa tietoja. Tämä merkitsee sitä, että jos ilmoittaja on ollut itse osallinen ilmoituksen kohteena olevaan lainvastaiseen toimintaan ja toiminta täyttää tietyn rikossäännöksen tunnusmerkistön, ilmoittaja voi joutua asian edetessä mahdollisesti myöhemmin rikostutkintaan ja rikosprosessiin rikoksesta epäillyn asemaan, jolloin epäillyn

asemaa suhteessa itsekriminointisuojaan arvioitaisiin esitutkintalain 4 luvun 3 §:n ja edellä selostetun oikeudenkäymiskaaren asiaa koskevan 17 luvun sääntelyn nojalla.

7. Lisäksi on kuitenkin arvioitava, tulisiko ilmoittajansuojelukanavissa tavalla tai toisella ilmaistava, että ilmoittajan antamat tiedot voivat johtaa myös häntä koskevaan rikostutkintaan ja -prosessiin, jos hän on ollut osallinen lainvastaiseen tekoon. Asian arvioinnissa on otettava huomioon, että sisäisten ilmoituskanavien ylläpitäjiä tulee 1. lakiehdotuksen 10 § huomioon ottaen olemaan lukuisia. Lisäksi ilmoitus sisäiseen ilmoituskanavaan voitaisiin 1. lakiehdotuksen 15 §:n 1 momentin mukaan tehdä myös suullisesti, minkä lisäksi organisaatio voisi 1. lakiehdotuksen 17 §:n mukaan päättää ottaa sisäisessä ilmoituskanavassaan vastaan myös nimettömiä ilmoituksia. Edellä mainitusta huolimatta ilmoittajan kohteen aseman kannalta olisi nähdäkseni joka tapauksessa tärkeää, että ilmoittaja tietoja ilmoittaessaan olisi selvillä siitä, mihin ilmoituksen jättäminen voi johtaa. Ilmoituskanaviin saattaisi näin olla syytä sisällyttää ainakin tietynlainen kuvaus siitä, miten ilmoituksia käsitellään ja mihin ilmoituksen jättäminen voi johtaa (esimerkiksi siihen, että asia siirretään toimivaltaiselle viranomaiselle (ks. myös HE, s. 170), joka voi olla esimerkiksi esitutkintaviranomainen), ja tätä koskeva ilmoituskanavien perustajia ja ylläpitäjiä koskeva velvoite saattaisi olla syytä säännösperustaisesti lisätä 1. lakiehdotukseen. Tällöin ilmoituksen tekijällä olisi ilmoituksen tekohetkellä tieto siitä, minkälaisiin toimenpiteisiin ilmoitus yleisesti voi johtaa. Nähdäkseni nimenomaista ilmoitusta siitä, että ilmoittaminen voi johtaa myös ilmoittajaa koskevaan rikostutkintaan (1. lakiehdotuksen 24 § ja direktiivin 21 artikla huomioon ottaen), ei kuitenkaan ainakaan välttämättä tarvita, koska ilmoittajansuojelujärjestelmä on ajallisesti melko etäällä ilmoituksen kohteena olevaan asiaan liittyvästä mahdollisesti käynnistettävästä rikostutkinnasta ja koska kenelläkään ei ole velvollisuutta ilmoittaa 1. lakiehdotuksella luotavien ilmoituskanavien kautta.

8. Lisäksi voidaan kiinnittää huomiota siihen, että ilmoittajalle ei pääsääntöisesti synny vastuuvapautta 1. lakiehdotuksen 24 §:n ja direktiivin 21 artiklan nojalla siitä lainvastaisesta teosta, johon hän on ollut osallisena mutta josta hän tekee 1. lakiehdotuksessa tarkoitetun ilmoituksen. Tällöin voidaan kuitenkin soveltaa esimerkiksi tunnustukseen perustuvaa esitutkinnan rajoittamista (esitutkintalain (805/2011) 3 luvun 10 a § (672/2014)) tai syyteneuvottelua ja tunnustamisoikeudenkäyntiä (oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain (689/1997) 10 ja 10 a § ja rikoslain (39/1889) 6 luvun 8 a § (673/2014)), minkä lisäksi tekijän toiminta rikkomisista ilmoittamisessa voidaan ottaa rangaistusta lieventävänä seikkana huomioon rikoslain 6 luvun 6 §:n 3 kohdan nojalla (tekijän pyrkimys edistää rikoksensa selvittämistä).

Espoossa 12.10.2022

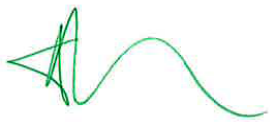

Sakari Melander
professori